

KRIIS KAPITALISMIS?

Priit Perens

Pärast 2008. aastat pole maailm enam endine. Võib-olla me otseselt ei märka muutust, aga märkame juba eelnevalt maailmas alanud protsesse varasemast teravamalt ja oleme ümber hinnanud ka oma lootused tulevikule.

Alguses tundus, et tegemist on ainult finantskriisiga, mis muudab pangandust, ja seda see ka tegi. Siis ilmnis, et tänu pankade toetamisele valitsuste poolt arenes finantskriis riikide võlakriisiks, kuid midagi jäi veel kripeldama. Miks ei puudutanud praktiliselt kogu läänemaailma haaranud kriis arenevat maailma? Miks on arenenud maailma osakaal maailmamajanduses viimase 10 aasta jooksul järsult vähenenud? Need küsimused sunnivad vaatama majandusajaloos tagasi sellele, kuidas on rikkuse loomine ja jaotumine läbi viimase aastatuhande kujunenud.

Kui 1600. aastal oli keskmise hiinlase ja põhja-ameeriklase sissetulek hinnanguliselt praktiliselt võrdne, siis aastaks 1978 oli nende sissetulekute vahe kasvanud 22-kordseks. (Ian Fergusson, *The Great Degeneration*, 2012) Praeguseks on see kahanenud 4-kordseks. 19. sajandil toimus erakordselt kiire lääne majanduse ekspansioon ja ida majanduse proportsionaalne kahanemine. Meie parim selgitus nn lääne ühiskonna edukusele on isikuvabadused, vaba turg ja tootmisvahendite eraomandusel põhinev tootmine, mis löid vaba konkurentsi, tõid kaasa isikliku huvi ja motivatsiooni rikastuda.

Ian Fergusson toob oma raamatus „Civilization. The west and the rest“ välja kuus põhjust, mis võimaldasid lääne ühiskonnal lühikese ajaga kogu maailmas domineerima hakata. Need olid konkurents, isikuvabadused, teadus, meditsiin, tarbimisele suunatud ühiskond ja protestantlik töö eetika. Üldistatult võime öelda, et meie parima arusaamise järgi põhines lääne edu vabade isikute vahelisel konkurentsil vabal turul ehk siis ühiskonnakorraldusel, mida me täna nimetame kapitalistlikuks. Vahepeal üritas küll pildile saada ka üks teine ühiskonnakord, väites, et tegu on parema, võrdsema ja progressiivsema viisiga elada. Ent me (keskealised või vanemad inimesed) mäletame hästi nii tühje lette, vaimset kitsikust kui olematut isikuvabadust ja teame, millega see lõppes.

Kas ummikseis, kuhu me tundume olevat tänaseks jõudnud, tähendab, et meie majandusideoloogia, mis põhineb endisel 18. sajandist pärit nähtamatul käel, ei tööta enam? Kas vaba turg viib tingimata võlakriisi? Kas kapitalism tänapäeva maailmas enam ei toimi? Need on küsimused, mida küsivad lääneriikide valijad, kes pärast 2008. aastat ei näe lähitulevikus enda majandusliku heaolu kasvu, kuid näevad seda konkureerivates ühiskondades. Kas kapitalism kui ühiskonnakord ei peegelda adekvaatselt tänapäeva ühiskondade vajadusi või pole lääne ühiskonnas enam neid vabadusi ja turgu, mis kunagi tegid temast konkurentsivõimelise? Hetkel kasvavad ja oma üleolekut näitavad ühiskonnad (arenev maailm) enamasti ei jaga lääne väärtusi, ei põhine isikuvabadustel ja vabal turul ega püri ilmtingimata olema demokraatlikud. Üritades mõnevõrra pealiskaudselt arenenud ja

arenevat ühiskonda võrrelda, tuleb siiski tunnistada teatud ühiskondlike suhete sarnasemaks muutumist (kuid kas ka väärtuste?). Enamasti saame me arenevate riikide puhul rääkida mingil kujul riigikapitalismist – kapitalismist, mida ei iseloomusta mitte kõik vabadused, mida oleme harjunud sellega seostama. Arenevad ühiskonnad on lubanud oma kodanikel teatud kontrolli all ettevõtluses osaleda, andmata neile samas läänega sarnaseid poliitilisi vabadusi, omamata päris vaba siseturgu ja endiselt piirates isikuvabadusi. See on võimaldanud tekkida riigi poolt kontrollitud kapitalistlike suhete algetel ilma lääne mõistes isikuvabadusteta. Samal ajal on lääneriigid enda administreerimise ja valijatele antud lubaduste täitmisega võtnud endale üle jõu käivaid kohustusi ja asunud erinevat liiki ettevõtlust administratiivsete vahenditega piirama, nii et tänaseks on paljude sektorite puhul (nt. Põllumajandus Euroopa Liidus) väga raske rääkida vabast ühiskonnast või vabast ettevõtlusest Adam Smithi mõttes.

Me ei tohi unustada, et valitseva majandusideoloogia alused kujunesid välja 18. sajandil ja olid loodud lahendama hoopis teistsugust probleemi – seda, kuidas toimub efektiivne ümberjagamine piiratud tootmisvõimsuste tingimustes. Tänapäevaseid majandusi tootmisvõimsuste piiratus just ei kummita. Piiranguks on meie oskus toodangut ümber jaotada ilma inimest moraalselt laostamata ehk teisiti öeldes, et kellelgi ei tekiks tunnet/arvamust, et hüvesid on võimalik nautida nende loomiseks pingutamata. Siiski kirjeldas isegi Smith oma raamatus „Wealth of Nations“ olukorda, mis praegu valitseb arenenud maailmas, nimetades seda „seadusel/piirangul põhinevaks riigiks“. Võib-olla ei ole probleem siiski aegunud majandusideoloogias, vaid arenenud ühiskonna mugavas äraolemisel, tänaseks loodud olukorras, kus konkurents enamiku ühiskonna liikmete jaoks puudub või on asendatud administratiivse haldusega. Välja arvatud muidugi valimised, kus valitud saamiseks tuleb enamikule valijatest mugava olukorra jätkamist lubada.

Lääne valijate ootus on viimasel ajal siiski teistsugune – arenenud riikide valijat võib arenevate riikide edu. Kui meie poliitikutel pole pakkuda head ideoloogilist platvormi, nõuavad valijad neilt sarnaseid lahendusi, mis töötavad arenevates riikides. Ehk üha enam riigi kontrolli ettevõtluse, turgude, isikuvabaduste üle. Selle tulemusena näeme erinevate populistlike ideede müüki valijatele nii uute populistlike erakondade kui ka vanade poliitiliste jõudude poolt. Küll rikaste üha kasvava maksustamise, küll tollide kehtestamise ja turgude täiendava kontrollimise näol. Sellega kaugeneme me veelgi meile seni edu toonud ühiskonna ülesehitusest ja ennekõike isikuvabadustest. Tegelikult tundub, et toimub kahe maailma, arenenud ja areneva, konvergens. Arenenud maailm kasvatab oma valijate nõudel riigi kohustusi ja haldussurvet, sellega vabadusi, eriti ettevõtlusvabadust vähendades. Arenev maailm annab samal ajal ühiskonna liikmetele kontrolli all täiendavaid vabadusi, võimaldades inimestel aktiivselt osaleda enda vaesusest välja rabelemise protsessis. Pealtnäha jääb mulje, et kaks maailma lähenevad teineteisele, kuid kas on ikka nii? Kas taustal olevad väärtushinnangud samuti konvergeeruvad? Kas tulemuseks on väärtusetel mitte isikuvabadustel põhinev ühiskond, nagu ennustas Lech Walesa (Presidendi kärejad, juuni 2013 Tallinn), või mingit sorti oligarhia, on raske ennustada. Kindel on see, et toimub rikkuse ümberjaotamine läänest itta ja kindel on see, et arenenud maailma valijad annavad ise oma vabadusi ära ja areneva maailma (mitte)valijad saavad neid juurde. Kas me ikka tahame seda?

Kokkuvõttes ei ole minu hinnangul arenenud maailma probleemiks mitte kapitalismi kriis, vaid kapitalismi pidev vähenemine.